

โครงการศิลปาชีพกับการสร้างความหมาย สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ¹ Supplementary Occupations and Related Technique (Sinlapachip) Project and Meaning Construction of Her Majesty Queen Sirikit²

ธัญสินี ไยสุนโย² (Thansinee Yaisoonyo)²

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่า “โครงการศิลปาชีพ” มีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างความหมายของ “สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” ในแง่ที่ทรงเปรียบเสมือนแม่ของชาติไทยที่ทรงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติอันประณีตสูงส่งและนำภาคภูมิใจไว้ให้ลูกหลาน ทรงใช้โครงการนี้ในการทำให้เห็นว่าชาวบ้านในชนบทของไทยเป็นผู้สืบทอดผลงานทางศิลปะที่มีมาตั้งแต่สมัยบ้านเชียงและกรุงศรีอยุธยา ขณะเดียวกัน “โครงการศิลปาชีพ” ก็ทำให้สังคมรับรู้บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าฯ ในฐานะส่วนหนึ่งของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงส่งเสริมอาชีพทำให้ประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงในชนบทได้มีโอกาสสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ลูกหลานในครอบครัว ความหมายดังกล่าวมีความสำคัญอย่างมากในการทำให้คนไทยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ “โครงการศิลปาชีพ” ยังมีนายทหารระดับสูง รวมทั้ง

¹บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การสร้างความหมายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทศวรรษ 2490 – ทศวรรษ 2540” ระดับปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในระหว่างดำเนินการวิจัย.

²นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ 50220, อีเมล : BatzBatz_LFC@hotmail.com

¹This article is part of the thesis entitled “The meaning of Queen Sirikit Queen’s decade, 1947 - decade 1997 “Master’s degree, Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, which is currently undergoing research.

²Graduate students, Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Chiang Mai, 50220, E-mail : BatzBatz_LFC@hotmail.com

กองทัพภาคที่ 2 และกองทัพภาคที่ 3 เข้ามีบทบาทอันสำคัญซึ่งทำให้เกิดความหมาย “ทหารนักพัฒนา” ขึ้นมา และความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับผู้นำกองทัพก็มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น ส่งผลให้ความหมายของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นที่พึ่งของประชาชนและทรงเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยมีกองทัพเป็นกลไกสำคัญกลไกหนึ่งในการทำงานพัฒนาชนบทเพื่อสร้างความมั่นคงของชาติภายใต้การนำของสถาบันพระมหากษัตริย์ กลายเป็นความหมายที่ได้รับการรับรู้อย่างเป็นรูปธรรมและมีพลังมากขึ้นในสังคมไทย

คำสำคัญ : โครงการศิลปาชีพ, สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ, การสร้างความหมาย

Abstract

This article aims to examine how “Sinlapachip Project” has played an important role for meaning construction of Her Majesty Queen Sirikit, the Mother of the Nation, who helps preserve the traditional arts and crafts, considered a part of refined and high culture and a source of national pride that should be safeguarded for the next generations. The Project portrays the image of villagers who inherit these skills and craft works from the eras of Ban Chiang and Ayutthaya. At the same time, the Project has crafted the role of the Queen as an integral part of the monarchy, which helps boost its popularity, especially through the creation of jobs for women and the betterment of quality of life for families in the rural area. Furthermore, the Project has been participated by high-ranked generals, including from the Second and Third Army Area Commands, which has spawned the idea of “Development Military”, which has in turn solidified the relationship between the monarchy and the army. The monarchy has thus been popularized as the institution on which people can depend, as the leader for preserving national treasures, with the army as the main supporting mechanism for development projects in rural areas. These have helped secure the hegemony of the monarchy.

Keywords : Sinlapachip, Construction of Meaning, Queen Sirikit

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงให้ความสำคัญกับการสร้างความหมายของ ‘ความเป็นผู้หญิงไทย’ มาโดยตลอด พระองค์ทรงแสดงภาพลักษณ์ของผู้ “นิยมไทย” และ “รักในความเป็นไทย” รวมไปถึงการเสนอ ‘ความเป็นไทยชั้นสูง’ อย่างเข้มข้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ทรงสถาปนาความเป็นไทยชั้นสูงจากโครงการสร้างความเป็นไทยผ่านอาหาร ดนตรี และนาฏศิลป์ที่เผยแพร่ผ่านสมาคมสตรีต่าง ๆ ‘ในพระบรมราชินูปถัมภ์’ (ชาติชาย มุกสง, 2558 : 109) พระองค์ทรงแสดงความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของเผ่าพันธุ์ไทย และเป็นสิ่งที่ต้องรักษาให้คงอยู่ดังพระราชดำรัสเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2511 ความว่า “...บรรพบุรุษของเราได้สร้างสมสิ่งที่ดี ที่งาม ที่เป็นประโยชน์ไว้ให้แก่ลูกหลาน และแม้แก่โลก สิ่งนี้คือวัฒนธรรมของเรานั่นเอง ทุกคนควรมีใจในเผ่าพันธุ์ไทย และวัฒนธรรมอันเก่าแก่ของเรา และสำนึกว่าเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะรักษาให้ดำรงอยู่ได้ตลอดไป...” (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2558 : 253)

บทบาทในการจรรโลงความเป็นไทยดังกล่าวได้ปรากฏในพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นที่รู้จักกันดีคือ “โครงการศิลปาชีพ” มีบทบาทต่อสถานะของสตรีในมิติทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง โดยเน้นบทบาทในการผลิตอุตสาหกรรมครัวเรือนของผู้หญิง บทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทตามจารีตเดิมของสตรีไทย ซึ่งในทศวรรษ 2490 เจ้านายชั้นสูงอย่างสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ก็ทรงให้ความสำคัญกับบทบาทดังกล่าว ที่สะท้อนผ่านการดำเนินกิจการ “สวนบ้านแก้ว” ที่จังหวัดจันทบุรี ทรงมีพระราชดำริให้ข้าราชการบริพารปลูกพืชสวนครัวและผลไม้นานาชนิดทั้งพืชในท้องถิ่นและต่างถิ่นเลี้ยงสัตว์พันธุ์ต่าง ๆ ทำนาทำไร่ทดลอง รวมถึงพัฒนาการทอเสื้อจันทบูรและผลิตภัณฑ์วัสดุเครื่องใช้ที่ทำจากเสื้อตามแบบพระราชทาน เช่น กระเป๋าถือสตรีถาดที่รองแก้วที่ใส่กระดาดเซ็ดปากเป็นต้นส่งจำหน่ายภายในประเทศ เป็นหลักซึ่งได้รับความนิยมมากจนได้รับการเรียกขานกันเป็นสามัญว่า “ผลิตภัณฑ์เสื้อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์” (วิระยุทธ ปีสาลี, 2558 : 87)

อย่างไรก็ตาม โครงการศิลปาชีพได้กลายมาเป็นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถอันสะท้อนบทบาทและความหมายใน “ความเป็นพระราชินีนาถ” ของไทยอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ซึ่งช่วยขบขัน

ความหมายของสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยซึ่งหนุนเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในมิติทางวัฒนธรรมอย่างมีพลัง

กำเนิดศิลปาชีพ

โครงการสมัชชอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พยายามให้ประชาชนยอมรับ “ความเป็นหนึ่งเดียว” และ “ความเป็นไทย” ด้านภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมอย่างเข้มข้น จนทำให้มีแรงต้านการบังคับให้เหมือนกันนี้ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของการปกป้องอัตลักษณ์และวิถีปฏิบัติของท้องถิ่น รัฐบาลมองการต่อต้านเป็นการ “ทำลายความมั่นคงของชาติ” เพราะชุมชนห่างไกลมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับเขตแดนอื่นนอกชายแดนไทย โดยขณะนั้นตกอยู่ใต้อิทธิพลของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ โดยรัฐบาลเป็นห่วง 2 ภาค คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ (คริส เบเคอร์ และ ผาสก พงษ์ไพจิตร, 2557 : 262 - 263) ซึ่งมุ่งมองในการ “ทำลายความมั่นคงของชาติ” ไม่ได้ลดน้อยลงเลยในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร จึงเป็นเหตุผลในการอ้างความชอบธรรมของรัฐที่ใช้ความรุนแรงตอบโต้ในบางครั้ง ก็ส่งผลกระทบต่อผู้บริสุทธิ์ที่ไม่ได้เป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ฯ (พคท.) ไปด้วย (จุฬารัตน์ ดำรงวิถียรธรรม, 2559 : 96 - 97) ปฏิบัติการที่รุนแรงของรัฐยิ่งเป็นการบีบบังคับชาวบ้านให้สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์มากยิ่งขึ้น

ท่ามกลางการคุกคามของคอมมิวนิสต์ซึ่งต้องการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยอย่างรวดเร็วและรุนแรงในลักษณะถอนรากถอนโคน รวมทั้งจะเป็นการทำลายสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ด้วยนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ได้เข้ามามีบทบาทในการ ‘ช่วงชิงมวลชน’ อย่างโดดเด่นในช่วงทศวรรษ 2510 เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนเข้าร่วมเป็นกองกำลังติดอาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์ฯ

ปรากฏ กลิ่นฟุ้ง วิเคราะห์ว่า หลังการปะทะกันระหว่างกองกำลังรัฐบาลกับกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ในวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ณ หมู่บ้านนาบัว อ.เรณูนคร จ.นครพนม ซึ่งรู้จักกันว่า “วันเสียงปืนแตก” ได้เกิดการตระหนักว่าภัยคอมมิวนิสต์เป็นภัยคุกคามที่เกิดขึ้นภายในประเทศ และเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนกำหนดให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการเสด็จพระราชดำเนิน

ท้องที่ต่างจังหวัดในปี พ.ศ. 2512 โดยเกิดแบบแผนของการปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่เน้นการ ‘พัฒนา’ ทั้งด้านการศึกษา การเกษตร เศรษฐกิจ และการคมนาคม รวมไปถึงด้านสุขภาพอนามัยเพื่อมุ่งยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนเพื่อการ ‘เอาชนะใจประชาชน’ (ปรากฏ กลิ่นฟุ้ง, 2551:171)

ขณะที่บทบาทด้านการ ‘พัฒนา’ เพื่อการ ‘เอาชนะใจประชาชน’ ในชนบทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรากฏความโดดเด่นจากการประกอบพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวข้องกับการชลประทานและการกสิกรรม ซึ่งจุดเริ่มต้นของโครงการพระราชดำริดังที่ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ เรียกว่า “โครงการพระราชดำรินโยบายการพัฒนาเพื่อความมั่นคง” (ชนิดา ชิตบัณฑิตย์, 2550 : 107) สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ จะทรงพระราชทานเสื้อผ้า เครื่องเขียน และขนมให้แก่เด็ก พร้อมกับหน่วยแพทย์พระราชทาน อันเป็นพระราชกรณียกิจที่โดดเด่นด้านการสังคมสงเคราะห์ ทรงเริ่มให้ความสำคัญกับการ ‘พัฒนา’ บทบาทของสตรีในชนบทซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่า ‘โครงการศิลปาชีพพิเศษ’ เน้นการสนับสนุนให้สตรีชนบทรวมถึงเกษตรกร ชวนาชาวไร่ ได้ใช้ความสามารถด้านหัตถกรรมพื้นบ้านอันเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนยกระดับเป็นการประกอบอาชีพเสริมเพื่อหารายได้ในยามว่างจากการทำการเกษตร โครงการศิลปาชีพพิเศษ จึงเป็นการสะท้อนบทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในการหนุนเสริมพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เกี่ยวกับมูลนิธิศิลปาชีพที่ปรากฏครั้งแรกๆ ในปี พ.ศ. 2521 ทรงอธิบายว่าโครงการนี้เกิดจากการตามเสด็จฯ พระเจ้าอยู่หัวไปทั่วประเทศเพื่อหวังช่วยเหลือประชาชนให้มีรายได้ ทรงเน้นว่า “...ทุกคนจะรู้จักใช้เวลาว่างหาเงินเพิ่มช่วยเหลือครอบครัวของตนเองโดยที่ไม่ต้องเป็นหนี้สินอีก...ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าคนเราช่วยคนหมู่มากให้มีฐานะความเป็นอยู่มั่นคงขึ้นได้เท่าไร เราทั้งหลายและชาติไทยของเราก็จะมีความมั่นคงขึ้นเพียงนั้น...” ทรงให้ความสำคัญต่อความมั่นคงของชาติในด้านเศรษฐกิจมาเป็นระยะเวลานาน เพราะได้ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านการส่งเสริมศิลปาชีพมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่เพิ่งได้เริ่มจัดตั้งอย่างเป็นทางการ ดังพระราชดำรัสวันที่ 11 สิงหาคม 2524 ว่า “มาตั้งชื่อและปรากฏตัวออกมาเมื่อประมาณสัก 2-3 ปีนี้เอง แต่การทำงานนี้

ได้ดำเนินการมาประมาณ 10 ปี แล้วจนเห็นว่าเข้ารูปเข้าร่วงแล้ว จึงได้เผยแพร่ออกมาว่าเป็นมูลนิธิศิลปาชีพ เพื่อขอรับการสนับสนุนจากประชาชนทั่วประเทศไทย และกลับได้รับการสนับสนุนจากชาวต่างประเทศจำนวนมาก (สำนักราชเลขาธิการ, 2535 : 7,40)

ต้นกำเนิดโครงการศิลปาชีพเริ่มจากการสนับสนุนให้ราษฎรจักสานผลิตภัณฑ์จากป่านศรนารายณ์ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น ที่หมู่บ้านหุบกะพง อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี เมื่อกลางทศวรรษ 2500 ต่อมาในวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรที่อำเภอหนองบัว จังหวัดนครพนม³ หลังประทับกับอุทกภัยครั้งใหญ่และทอดพระเนตรเห็นหญิงชาวบ้านนั่งขึ้นไหมมารอรับเสด็จบนพื้นดินโคลนหลังน้ำท่วมขึ้นใหม่ซึ่งสวยงามแปลกตานั้นเป็นแรงบันดาลใจให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมราษฎรให้ทอผ้าเป็นอาชีพเสริมเพื่อสนองพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการช่วยเหลือราษฎร ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้ราชเลขาธิการในพระองค์กลับไปยังพื้นที่นาหว่าอีกครั้งเพื่อชักชวนให้ราษฎรทอผ้าไหมและจะทรงรับซื้อพร้อมกับให้สำรวจชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรเพื่อเก็บข้อมูลสำหรับพระราชทานความช่วยเหลือต่าง ๆ ต่อไป

ในครั้งแรกหม่อมราชวงศ์สุประภาดา เกษมสันต์ราชเลขาธิการในพระองค์ขณะนั้นและนางสาว จรุงจิตต์ อรุณยานันท์ (ต่อมาคือท่านผู้หญิงจรุงจิตต์ ทีชะระ) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานชื่อรหัสวิทยุสื่อสารว่า ‘คณะราตรี’ ได้เดินทางไปยังจังหวัดนครพนม นอกจากนี้ยังมีผู้นำไปยังอำเภอเรณูนครเพื่อซื้อผ้าฝ้ายและผ้าไหมเพื่อทอเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตร ทรงพระราชดำริว่าหญิงชาวบ้านนาหว่าสวมใส่เสื้อวันน้ำท่วมนั้นแตกต่างจากที่ซื้อมาน่าจะเป็นผ้าที่ชาวบ้านทอขึ้นใช้ในครัวเรือนจึงมีพระราชเสาวนีย์ให้กลับไปอีกครั้งเพื่อตามหาผ้าที่ชาวบ้านทออยู่ตามหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรถยนต์สำหรับการลงพื้นที่ทั้งได้มีคณะทำงานเพิ่มขึ้นคือพันตำรวจเอกวิเศษ เดชบุญธร (พิพิธภัณฑผ้าในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ, 2555 : 25, 30)

³จังหวัดนครพนมเป็นหนึ่งในพื้นที่ที่มีความยากจนมากที่สุดของประเทศ และเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดเป็นเขตการแทรกซึมของคอมมิวนิสต์อันสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ “วันเสียปืนแตก” เกิดขึ้นครั้งแรกที่จังหวัดนี้ ดังนั้นปฏิบัติการของโครงการศิลปาชีพจึงเน้นไปที่ภาคอีสานอย่างเข้มข้น

ช่วงหลัง พ.ศ. 2516 การสนับสนุนให้ราษฎรทอผ้าในยามว่างเพื่อจะได้มีรายได้พิเศษแพร่กระจายไปตามพื้นที่ที่เกิดการคุกคามจากคอมมิวนิสต์อย่างเด่นชัด ควบคู่ไปกับการเสด็จแปรพระราชฐานในพื้นที่ต่างจังหวัดเพื่อทรงเยี่ยมเยียนราษฎร และลูกเสือชาวบ้านอยู่บ่อยครั้ง ในปี 2517 พลโทสายหยุด เกิดผล ผู้บังคับการ ศูนย์อำนวยการและประสานงานกองอำนวยการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์ กับเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ ได้นำกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน และราษฎรบ้านภูต.หนองสูงใต้ อ.คำชะอี จ.นครพนม เข้าเฝ้าฯ ราษฎรบ้านภูตได้ถวายผ้าไหมและหมอนพื้นเมืองซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ทรงสนับสนุนให้เป็นอาชีพทรง เพื่อเป็นการรักษาศิลปะพื้นเมืองไว้มิให้สูญหาย และยังเป็นรายได้พิเศษของราษฎร (สำนักพระราชเลขานุการ, 2539ก : 138) เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2519 ในการเสด็จเยี่ยมราษฎรที่จังหวัดน่าน สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีกระแสพระราชดำรัสกับครูให้พยายามสนับสนุนให้ราษฎรทอผ้าในยามว่างเพื่อจะได้มีรายได้พิเศษ โดยพระองค์จะทรงช่วยเหลือในด้านการขนส่งและจัดจำหน่าย (สำนักพระราชเลขานุการ, 2539ข : 27)

ในที่สุด “โครงการศิลปาชีพพิเศษ” ก็เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2519 หลังจากประเทศเพื่อนบ้านถูกคอมมิวนิสต์ยึดครองได้ไม่นาน และเริ่มปรากฏวัฒนธรรมการบริจาคเงินสมทบทุนโครงการศิลปาชีพอย่างต่อเนื่อง จากทั้งภาครัฐ เอกชน บุคคล ข้าราชการ ผู้ประกอบการรวมถึงห้างร้านต่างๆ อย่างคึกคักพร้อมกับการอุดมการณ์ราชาชาตินิยมมีอิทธิพลสูงขึ้น

เงินบริจาคเหล่านี้ส่งผลให้โครงการฝึกศิลปาชีพภายในบริเวณสวนจิตรลดา ที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2520 กลายเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอนศิลปาชีพแขนงต่างๆ อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางในการติดต่อประสานงานของเจ้าหน้าที่และสมาชิกศิลปาชีพทั่วประเทศ และยังเป็นศูนย์กลางในการรับซื้อ เก็บรักษา และจัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพด้วย (ศุภโชค ชุนอ้อ, 2547 : 104)

ในระดับปฏิบัติการนั้นนายทหารระดับสูงโดยเฉพาะนายทหารที่สังกัดกรมทหารราบที่ 21 รักษาพระองค์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ จะเป็นผู้ควบคุมดูแลโครงการศิลปาชีพต่างๆ ซึ่งจะประสานไปสู่ปฏิบัติการของผู้ได้บังคับบัญชา

ในอีกระดับหนึ่ง รวมไปถึงกองทัพภาคที่ 2 (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) และ กองทัพภาคที่ 3 (ภาคเหนือ) ที่เข้ามามีส่วนร่วมช่วยตั้งแต่การสร้างศูนย์ศิลปาชีพ ตามจังหวัดต่าง ๆ หาผู้บริจาคประสานงานและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ในแง่นี้ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถสามารถระดมความจงรักภักดีจาก กองทัพทั้งสองกลาง และส่วนภูมิภาคให้เชื่อมความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับสถาบัน พระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันทหารที่สัมพันธ์กับโครงการศิลปาชีพเพื่อการ พัฒนาชนบท ทหารจึงมีสถานะเป็น ‘ทหารนักพัฒนา’ ดังพระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2524 ความว่า “อันนี้เป็นโครงการศิลปาชีพที่แม่ฮ่องสอน การเลี้ยงไหม สาวไหม ชาวกระเหรี่ยงก็ทอผ้ากระเหรี่ยงของเขา ทั้งหมดนี้อยู่ในความดูแลของทหารทั้งนั้น ทหารซึ่งเป็นทั้งนักรบนักพัฒนาทุกอย่าง เป็นทุกอย่างและน่าปลื้มใจว่าราษฎร รักมาก...” (สำนักราชเลขาธิการ, 2535 : 58) เป็นการสร้างความหมายใหม่ของทหาร หลังจากเชื่อมความนิยมลงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

นอกจากนี้ “โครงการศิลปาชีพพิเศษ” ยังได้รับการสนับสนุนจากหลายภาคส่วน ทั้งองคมนตรี รวมไปถึงภริยาผู้ว่าราชการจังหวัดก็มีส่วนในการควบคุมและ รับผิดชอบโครงการ โครงการศิลปาชีพได้รับการสนับสนุนอย่างมากโดยเฉพาะรัฐบาล ในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นผู้ที่ถวายงานใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่ดำรงตำแหน่งแม่ทัพภาคที่ 2 เมื่อปี 2517 โครงการศิลปาชีพจึงขยายไปอย่างกว้างขวาง เพื่อสนับสนุนงาน ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์สนองพระราชกระแส เกี่ยวกับงานศิลปาชีพในส่วนภูมิภาคตามพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถได้น้อมเกล้าฯ ถวายที่ดินในเขตอำเภอบางไทรจังหวัด พระนครศรีอยุธยา⁴ แต่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในวโรกาสที่ ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 4 รอบ เพื่อสนองพระราชดำริที่จะทรงจัดสรรที่ดิน สำหรับราษฎรที่เป็นเกษตรกรผู้ยากจนจากจังหวัดต่าง ๆ ได้ฝึกอบรมในงานศิลปาชีพ อย่างครบวงจร อีกทั้งรัฐบาลได้มีมติให้หน่วยราชการต่าง ๆ สนับสนุนโครงการของ

⁴เดิมเป็นที่ดินของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมดำเนินการปฏิรูปที่ดิน เพื่อช่วยเหลือราษฎรที่เป็นเกษตรกรผู้ไร้ที่ดินทำกิน

ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร (ศุภโชค ชุนอิว, 2547 : 105) จนกลายเป็นศูนย์เผยแพร่วัฒนธรรมไทย และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมซึ่งได้จำลองวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่นไว้ และรัฐบาลได้จัดตั้งกองศิลปาชีพขึ้นในสำนักราชเลขาธิการ เมื่อปี 2528 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555 : 15) เพื่อการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพของโครงการศิลปาชีพพิเศษ

การได้รับการสนับสนุนจากหลายภาคส่วนที่เป็นส่วนหนึ่งใน “สถาบันพระมหากษัตริย์เชิงเครือข่าย” (network monarchy) ได้ส่งผลให้การดำเนินงานของโครงการศิลปาชีพพิเศษครอบคลุมทั้งพื้นที่ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยมีโครงการศิลปาชีพเป็นศูนย์กลางในการเชื่อมโยงกับกลุ่มชาวนา ชาวบ้าน รวมไปถึงคนหลายชาติพันธุ์ให้เข้ามาสัมพันธ์กับชาติไทยในนามของความเป็นไทยอันเป็นกลไกในการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งทางความรู้ ความคิด ความทรงจำที่ทำให้ชนชั้นนำสามารถรักษาเสถียรภาพทางการเมืองและรวมอำนาจไว้ในมือได้อย่างมั่นคง

ศิลปาชีพกับบทบาทของสตรีไทยในฐานะผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม

โครงการศิลปาชีพได้สะท้อนมุมมองทางเศรษฐกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางเศรษฐกิจโลก ซึ่งสอดคล้องกับการก่อร่างของอุดมการณ์ “เศรษฐกิจพอเพียง” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช แม้จะเป็นการพัฒนาตามกระแสโลกแต่ก็มีวิถีการปฏิบัติที่หันมาให้ความสนใจกับวิถีชีวิตแบบไทย เช่น การทอผ้า เป็นหลักดังพระราชดำรัสของพระองค์เมื่อ พ.ศ. 2522 ความว่า

“...ความจริงแล้วตัวเองก็ไม่มีหัวหรอกที่จะไปคิดส่งเคราะห์สตรีแต่รับสั่งว่าให้ดูแลครอบครัวของเขา ข้าพเจ้าก็เลยดูว่าจะช่วยเหลือเขาได้อย่างไร เพราะว่ายิ่งสมัยนี้นี้น้ำมันแพง การที่จะสอนให้ชาวบ้านทำอะไรพัฒนาอะไรนี้โดยใช้วัตถุดิบในท้องที่มาประดิษฐ์และก็หาตลาดนี้ถูกลักษณะของเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งทั่วโลกต้องหันมาพึ่งเศรษฐกิจแบบนี้กัน คือว่า self efficiency นี่ก่อน คือต้องมีพอใช้พอกินเสียก่อน เมื่อข้าพเจ้ามองดูว่าที่ไหนที่ราษฎรสามารถ

ปลุกหม่อนเลี้ยงไหม หม่อนหมายความว่าหม่อนพื้นเมือง แล้วก็เห็นเขา
สวมผ้าถุงสวยงามของเขาก็เห็นว่านี่แหละที่จะทำเงินได้...” (สำนักราช
เลขาธิการ, 2535 : 13)

พระราชดำรัสข้างต้นแสดงให้เห็นมุมมองทางเศรษฐกิจที่สนใจในเศรษฐกิจโลก
สมัยใหม่แต่เน้นการปฏิบัติตามวิถีชีวิตแบบไทยก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระราชทาน “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” แก่สังคมไทยโดยตรงเกือบ 20 ปี โครงการ
ศิลปาชีพได้เน้นภาพลักษณ์ความเป็น “สตรีไทยชั้นนำ” ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ อย่างสูง พระองค์ทรงแสดงความสนพระทัยต่อวิถีชีวิตของสตรี
ในด้านที่เน้นความสำคัญของงานหัตถกรรมท้องถิ่นโดยทรงมองสตรีไทยในฐานะ
“นักเศรษฐกิจประจำครอบครัว” อันเป็นบทบาทของสตรีไทย เช่น การทอผ้า
การจักสาน และงานฝีมืออื่น ๆ พระองค์ทรงส่งเสริมให้สตรีพัฒนาบทบาท
ทางเศรษฐกิจดังกล่าวมาสู่การประกอบอาชีพเสริมอย่างจริงจังโดยมุ่งยกระดับความ
กินดีอยู่ดีของประชาชน

งานศิลปาชีพในระยะแรกจึงเน้นไปที่กลุ่มสตรีในชนบทซึ่งมีฐานะยากจน และ
ชาวนาข้าวไร่ที่ว่างเว้นจากการทำเกษตรก่อนการเข้ามาของโครงการศิลปาชีพพิเศษ
สตรีและชาวบ้านที่ทอผ้าอยู่แล้วต่างเผชิญกับปัญหาหลายประการที่ส่งผลให้การ
ทอผ้าซบเซา ดังเช่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชาวบ้านนิยมทอผ้าไหมไว้ใช้และ
ทอกันเองแทบทุกครัวเรือน และมีการปลุกหม่อนเลี้ยงไหมอยู่แล้ว แต่ปัญหาสำคัญ
ที่พบจากชาวบ้านจังหวัดชัยภูมิ คือ ถึงแม้จะยังรักอาชีพเลี้ยงไหมทอผ้าอยู่แต่ปัญหา
ต่าง ๆ ทำให้เบื่อหน่ายเช่นต้องใช้เวลานานกว่าจะได้เป็นผืนผ้าซึ่งถ้าคิดค่าแรงแล้ว
ไม่พอจะยึดถือเป็นอาชีพหลักได้ส่วนพวกที่ไม่เลี้ยงไหมแต่มีฝีมือทางทอผ้าก็จะซื้อ
เส้นไหมราคาแพงผ้าที่ทอจึงมีต้นทุนแพง ทำให้มีราคาสูงและขายได้ยากถ้าไม่มีใคร
มาสั่งซื้อ ก็ไม่อยากจะทอ ปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ตลาดและการลงทุนขณะที่การทอผ้าไหม
พื้นเมืองของจังหวัดยังขาดความรู้ทางวิชาการในการย้อมสีเพื่อความสวยงาม
ของผ้าไหมคงทำได้แต่เพียงสีขาวหรือสีพื้น ๆ ที่ไม่ค่อยมีผู้นิยมซื้อขายและไม่เป็น
ที่รู้จักของประชาชนทั่วไป (กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหม
ในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (3), 2507 และกิจกรรมของเอกชน:ภาวะอุตสาหกรรม
ทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (4), 2507) ประกอบกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ

ที่ส่งผลต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมต่าง ๆ เด็กสาวชาวบ้านจึงเริ่มเข้าไปสู่ภาคการผลิตในเมืองมากขึ้น

โครงการศิลปาชีพได้เข้ามาส่งเสริมและแก้ปัญหาดังกล่าว ดังบทสัมภาษณ์ ดร.จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา รองราชเลขาธิการพระราชวังและผู้อำนวยการสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในเวลานั้น ว่า “ในการส่งเสริมศิลปาชีพ การทอผ้า สิ่งแรกที่ทรงช่วยเหลือชาวบ้านคือ “ด้านเทคนิค” เช่นเรื่องสี ทำอย่างไรให้สีสวย ติดผ้าทน และสีไม่ตก ส่วนการออกแบบลวดลายนั้นชาวบ้านเขามีฝีมือทอได้งดงามอยู่แล้ว สิ่งที่สองคือ “ด้านตลาด” ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ทรงเป็นผู้ริเริ่มและแนะนำในการใช้ผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านทำ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้นำด้านสตรี ทำให้สตรีหันมาใช้ผ้าไทยกันมากขึ้น...” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555 : 37)

ในแง่นี้โครงการศิลปาชีพในพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้ทำให้เยาวชนหญิงสามารถสืบสานวัฒนธรรมพื้นบ้านและมีสำนึกของความเป็นผู้หญิงไทยที่มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของครอบครัวโดยไม่ต้องออกไปหางานทำนอกท้องถิ่นดังที่ทรงพระราชทานสัมภาษณ์แก่กลุ่มนักข่าวหญิงเมื่อปี พ.ศ. 2523 ความว่า

“..เมื่อก่อนนี้ เด็กสาว ๆ ไม่ชอบทำ ถ้าได้ค่าแรงเพียง 100 บาท ไม่ยอมทำ มีแต่คนแก่ทำ เมื่อฉันเข้าไปใหม่ ๆ คนแก่ ๆ เท่านั้นทำ.. เดียวนี้ 14 - 15 - 16 ปีนี้ทำ...”

ชาวบ้าน ที่แรกก็ร้องไห้ นี่พอให้ผืนหนึ่งถึง 500 บาทเท่านั้น เด็กสาว ๆ อู้ย ฉันกินข้าวพลง กินพลง ทำพลง... เขาบอกว่า ถ้าทำจริง ๆ 5 วันเสร็จ 5 วัน 500 บาท ฐานะนี่เปลี่ยนหมดเลย บ้านขึ้นเป็นแถวหมด ไถ่ถอนที่ดิน ซื้อวัวซื้อควาย เปลี่ยนใหม่หมด...” (กลุ่มนักข่าวหญิง, 2523 : 47)

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงแสดงให้เห็นว่าการทอผ้าเป็นศิลปะที่มีความเก่าแก่ ที่สะท้อนภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทยที่มีการทอผ้าเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนเพื่อใช้เป็นเครื่องแต่งกายมาช้านาน ดังความในพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2533 ดังนี้

“การทอผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปะเก่าแก่ของโลกอย่างหนึ่ง แต่จะเก่าแก่เพียงไหนยังไม่มีหลักฐานมายืนยันได้แน่นอนเพราะทั้งใยไหมและสีย้อมล้วนเป็นของที่มาจากธรรมชาติ เมื่อนานเข้าก็เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา..ส่วนหลักฐานของไทยนั้นศาสตราจารย์นายแพทย์สุดแสงวิเชียร เล่าว่าในการขุดค้นที่บ้านเชียงได้พบโครงกระดูกที่แสดงว่าคนเราได้ใช้ไหมเป็นเครื่องแต่งกายมา 3 - 4 พันปีแล้วและหลักฐานปัจจุบันทำให้ทราบว่ากรุงศรีอยุธยา คนไทยก็ใช้ผ้าไหมมัดหมี่กันอยู่แล้วคือมีจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดเกาะแก้วสุทธาราม ที่จังหวัดเพชรบุรี แสดงภาพผ้านุ่งลายมัดหมี่ รวมทั้งยังวาดภาพลายโคมห้าโคมเจ็ด และหมากจับอันเป็นตัวอย่างลายผ้ามัดหมี่ที่เก่าแก่ที่สุดไว้ด้วยมัดหมี่ของแต่ละประเทศก็มีลวดลายและความงามแตกต่างกันออกไปเฉพาะมัดหมี่ไทยเท่าที่ทางศิลปาชีพได้รวบรวมไว้มีไม่น้อยกว่า 200 ลายแล้ว และอาจมีลายใหม่ๆ เกิดขึ้นได้เสมอ เพราะคนไทยเราเป็นศิลปิน ช่างคิด ช่างประดิษฐ์ อย่างผ้าไหมมัดหมี่ที่ทุกคนชมว่าสวยนี้ชาวบ้านผูกผาเอง คิดสีเอง ออกมาสวยโดยที่ข้าพเจ้าหรือไม่มีใครไปแนะนำเลย...” (สำนักกราชเลขาธิการ, 2535 : 242)

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ทรงให้ความสนใจกับการทอผ้าเป็นพิเศษ โดยการที่โครงการศิลปาชีพเน้นการส่งเสริมงานด้านการทอผ้าเป็นหลัก เพราะนอกจากการทอผ้าจะสะท้อนความเก่าแก่ของภูมิปัญญาไทยแล้ว อีกด้านหนึ่ง การทอผ้ายังเป็นการสืบทอดทางประเพณีเดิมของผู้หญิงจากรุ่นสู่รุ่น ในแง่สตรีไทยจึงมีความสำคัญต่อชาติในฐานะเป็นผู้สืบทอดทางวัฒนธรรม

การทอผ้าถูกสืบทอดผ่านความสามัคคีในระดับครอบครัว จากแม่สู่ลูก และถือเป็นประเพณีที่จะต้องทำต่อ ๆ กันไปผู้หญิงก็ต้องมีความรู้ทางเลี้ยงไหมปั่นฝ้ายทอหูก ซึ่งถือกันว่าเป็นความรู้พิเศษนอกเหนือจากการทำน้าบ้านได้มีลูกสาวหรือหลานสาวที่ขาดความรู้พิเศษทางเลี้ยงไหมปั่นฝ้ายทอหูกแล้วจัดว่ายังไม่ใช่แม่บ้านที่ดี (กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (2), 2507) โดยทั่วไปแล้วบุตรหลานสาวมักทอผ้าเก็บไว้เพื่อมอบให้ญาติผู้ใหญ่เมื่อแยกเรือนหรือเพื่อใช้ในงานเทศกาลสำคัญๆ (กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหม

ในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (3), 2507 และกิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรม
ทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (4), 2507) การทอผ้าจึงสะท้อนระบบคุณค่า
ของความเป็นผู้หญิงแต่ละชาติพันธุ์ที่แยกไม่ออกกับการสืบทอดทางวัฒนธรรม
จากการสืบทอดองค์ความรู้ในศิลปะพื้นบ้าน เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ ทรงส่งเสริมการทอผ้าจึงหมายถึงการจรรโลงความหมาย
ของสตรีไทยซึ่งนอกจากจะมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในครัวเรือนแล้ว ยังเป็น
ผู้อนุรักษ์และสืบทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอันดีงาม
ของชาติไทย และเป็นการให้ความสำคัญกับศิลปะพื้นบ้านที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม
ในแง่เป็นศิลปะอันอุดมไปด้วยสายใยทางวัฒนธรรมของครอบครัว จากรุ่นสู่รุ่น
และเป็นศิลปะที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นด้วย
นอกจากนี้ยังช่วยให้ประชาชนพ้นจากความยากจนและไม่ตกเป็นเหยื่อของการโฆษณา
ชวนเชื่อของคอมมิวนิสต์บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ
จึงทรงเป็นทั้งผู้ทรงธำรงรักษาศิลปะชาติไทย ซึ่งได้กลายมาเป็นหน้าที่อันสำคัญ
ของความเข้มแข็งชาติไทย ในขณะเดียวกันก็เป็นการต่อต้านคอมมิวนิสต์
ซึ่งส่งผลให้ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์มั่นคง

หนังสือของกระทรวงศึกษาธิการเล่มหนึ่งชื่อ “แม่หลวงของปวงชน” พิมพ์เผยแพร่
เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2520 มีข้อความในคำนำตอนหนึ่งเปิดพระเกียรติไว้ว่า

**“แม่ที่ดีย่อมรู้จักส่งเสริมธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมประจำชาติ
เพราะแม่ทราบดีว่า ถ้าชาติสิ่งเหล่านี้แล้ว ความเป็นไทยที่แท้จริง
จะมีปรากฏอยู่บนผืนแผ่นดินไทยอันเป็นที่รักยิ่งของเรา”**

แม่ที่ดีย่อมประพฤติปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี ตามระบบของ
การปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข
โดยรักเคารพและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์
เหนือสิ่งอื่นใด

หญิงไทยทุกคน ย่อมจะมีคุณลักษณะต่าง ๆ ของแม่ที่ดีดังกล่าว
ข้างต้นนี้อยู่แล้วจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการศึกษาและการฝึกหัด
อบรมแต่จะหาหญิงใดที่มีคุณลักษณะครบถ้วนทุกประการ

⁵เน้นโดยผู้เขียน

เสมอเหมือนสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถนั้น
ไม่ยากนัก ด้วยเหตุนี้เราจึงขอเทิดทูนพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ
ว่าทรงเป็น แม่หลวงของปวงชน ผู้ทรงเป็นศรีสง่าของพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวของบ้านเมือง และของประชาชนชาวไทยทั้งมวล”
(ประพัฒน์ ตรีณรงค์, 2527 :11-13)

การปฏิบัติพระราชกรณียกิจในโครงการศิลปาชีพได้มีส่วนช่วยในการทำ
บทบาทของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเข้าไปสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด
กับสตรีชนบทและกลุ่มชาวบ้านที่ยากไร้ ซึ่งช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์ให้
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเป็น “ที่พึ่ง” ในหมู่บ้าน และ
เป็นที่รับรู้และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณจากการประชาสัมพันธ์จากภาครัฐ
และเอกชนอย่างกว้างขวาง จึงอาจเป็นรากฐานในการขับเคลื่อนจินตนาการที่ทำให้
เกิดสำนึกว่าทรงเป็น “แม่หลวงของปวงชน” อันเป็นการจัดความสัมพันธ์ต่อ
บทบาทใหม่ระหว่างประชาชนในชาติกับชนชั้นนำ

อาจกล่าวได้ว่าโครงการศิลปาชีพได้มีส่วนในการสถาปนาความหมายของ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในความหมายของพระราชินีผู้ทรง
เปรียบเสมือนกับแม่ของชาติไทยที่ทรงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติไว้ให้แก่
ลูกหลานไทย และทรงมีบทบาทเป็นผู้สืบสานและสืบทอดศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ
อันเป็นภารกิจที่สำคัญของ “แม่” สู่ “ลูก” เพื่อคงไว้ซึ่งความเป็นไทยนั่นเอง

ศิลปาชีพกับการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มชาติพันธุ์

ได้กล่าวไปแล้วว่าในระยะเริ่มแรกของโครงการศิลปาชีพเน้นกลุ่มสตรีและ
ชาวบ้านที่ยากจนในชนบท แต่ระยะเวลาต่อมาก็ได้ขยายขอบเขตงานของศิลปาชีพ
ให้สอดคล้องและครอบคลุมกับงานศิลปะพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั่วพื้นที่
ประเทศไทยตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 งานศิลปะพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์จึงได้
กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะแห่งชาติที่น่าสนใจ

ศิลปะพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ได้ถูกเน้นในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของงานศิลปะไทยอย่างเด่นชัดผ่านการขยายงานของโครงการศิลปาชีพ ดังที่ คณิตา เลชะกุล อธิบายไว้ว่า “ผ้ามัดหมี่ของภาคอีสาน ส่งเสริมการท่องเที่ยวที่รักษาเอกลักษณ์เดิมของท้องถิ่นไว้ และฉลองพระองค์ส่วนใหญ่ต้องตัดด้วยผ้ามัดหมี่ ผ้าชาวเขาก็เช่นกัน ทรงเห็นว่า ผ้าปักชาวเขาแต่ละเผ่ามีศิลปวดลายต่างกันไปทั้งกะเหรี่ยง แม้ว เย้า มูเซอ ลีซอ เลอ ผ้าเหล่านี้ประดิษฐ์ด้วยฝีมือละเอียด สีสันสดใส ก็ทรงรับซื้อและโปรดนำมาประดับตกแต่งฉลองพระองค์ ซึ่งก็มีผู้โดยเสด็จพระราชนิยมกันเป็นอันมาก นอกจากนี้ ยังนำมาดัดแปลงเป็นผ้าคลุมไหล่ หมอนอิงกระเป๋า ได้หลายแบบด้วย ผ้าจาก ที่ทรงส่งเสริมมีทั้งจากคุบัว ราชบุรี อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ และจังหวัดแพร่ แพร่วา อันเป็นศิลปวัฒนธรรมของชาวผู้ไทย (ภูไท) เฉพาะอย่างยิ่งกาฬสินธุ์ ลวดลายและประโยชน์ใช้สอยของแพรวาท่างจากผ้าจาก แพร่วาใช้เป็นแพรห่ม แต่ผ้าจากใช้เป็นเชิงขึ้น แพร่วาแต่ละผืนใช้เวลาทอแรมเดือน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จฯ ทรงอุปถัมภ์กลุ่มทอผ้าแพรวา เครื่องเงิน โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกลุ่มทำเครื่องเงินขึ้นในภาคเหนือ โดยมีชาวเขาฝีมือดีเป็นครู ทรงพระราชทานแบบให้ทำเสื้อกระจุ๊ด ซึ่งเป็นศิลปะประจำภาคได้มาช้านาน ทรงแนะนำเรื่องลวดลายและการสลักร้อย” (คณิตา เลชะกุล, 2523 : 23 - 24)

การขยายขอบเขตงานศิลปาชีพที่ครอบคลุมกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทของรัฐในทศวรรษ 2520 เพื่อกำจัดอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ที่ยังหลงเหลืออยู่ โดยชนชั้นนำมองว่าการดึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในเครือข่ายโครงการศิลปาชีพจะสามารถแก้ปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจอันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต้องเข้าร่วมกับผู้ก่อการร้ายในคอมมิวนิสต์ เช่น กรณีของชาวภูไทที่เคยเข้ากับคอมมิวนิสต์ แต่ปัจจุบันได้เข้ามาอยู่ในโครงการศิลปาชีพ ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2524 ดังต่อไปนี้

“...อันนี้ชาวภูไทซึ่งน่าปลื้มใจที่สุดเลย แต่ก่อนนี้ชาวภูไทเป็นจำนวนมากมักจะเข้ากับผู้ก่อการร้ายแต่ตั้งแต่ทหารของชาติทหารบปี้เข้าไป เขาไม่ใช่เพียงแต่ถือปืน ท่านทั้งหลาย ทหารบปี้เขาถือปืน ถือจอบ ถือสิมม มียาเข้าไปช่วยรักษาโรคให้ราษฎร ทำให้ราษฎรรัก ข้าพเจ้าจึงได้ตามเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเข้าไปได้ แล้วผ้าที่เขาห่มนั้นนะเรียกว่า “แพรวา” แพรวานี้ทอละเอียดิบแล้วก็เมื่อข้าพเจ้าได้นำไปที่ประเทศญี่ปุ่นได้รับความสนใจ เป็นอันว่าได้ตลาดให้กับชาวภูไท” (สำนักราชเลขาธิการ, 2535 : 50)

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวภูไทกับสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถยังเป็นไปอย่างใกล้ชิด หลังจากปี พ.ศ. 2520 คณะพ็องกุไทเรณูนครเริ่มมีโอกาสดำเนินการพ็องกุไทถวายหน้าพระที่นั่ง ณ พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จ.สกลนครที่สำคัญ สมเด็จพระนางเจ้าฯโปรดเกล้าฯ ให้คณะผู้พ็องกุไทเรณูนคร จ.นครพนมถวายงานและเข้าเฝ้าฯ อย่างใกล้ชิด ณ นครลอสแอนเจลิสสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2527 (พิรพงศ์ เสนโสม, 2553 : 58) รวมไปถึงทรงให้ถวายงานเมื่อเสด็จฯ ประทับที่พระตำหนักภูพานทุกครั้ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่านอกจากความสนใจด้านหัตถศิลป์ท้องถิ่นแล้ว พระองค์ยังทรงแสดงความสนใจในนาฏศิลป์ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นศิลปะรูปแบบหนึ่งของชาติพันธุ์อันเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะไทย

รวมไปถึงในกรณีของชาวเขาที่ต้องปลูกฝิ่นเพราะความยากจน ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2524 ความว่า “..พอสร้างพระตำหนักเสร็จ ชาวเขาก็มาเดินมาพบที่ประตู เราก็ออกไปพบกับชาวเขา เขาก็พาไปดูไร่ของเขาซึ่งก็เป็นไร่ฝิ่นนี่เอง เราอยู่ได้สักพักหนึ่งถึงได้เรียนรู้ เพราะชาวเขามาเล่าเองว่าตำรวจได้ขึ้นไปเผาไร่ฝิ่นเขา เขาโกรธมาก เขาถึงต้องสู้เมื่อสู้แล้วก็มิอาญาแผ่นดิน เขาก็เลยเข้าไปในป่ารวมกับพวก ผกก. อันที่จริงน่าเห็นใจ..คนที่ยากจนที่สุดในเมืองไทยคือชาวเขา และชาวภาคใต้ที่อยู่ใต้การยึดครองของผู้ก่อการร้าย” (สำนักราชเลขาธิการ, 2535 : 50)

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเชื่อมศิลปะพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะแห่งชาติไทย โดยเน้นคุณค่าของศิลปะพื้นบ้านที่สะท้อนภูมิปัญญาอันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชาติพันธุ์

ในฐานะที่มีความงามทางศิลปะอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาอย่างยาวนาน พระองค์ทรงอธิบายว่าการทอผ้าเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญของชุมชนที่เทียบได้กับอารยธรรมโบราณในระดับโลกจึงควรรักษาไว้ด้วยความภาคภูมิใจดังความว่า

“...ข้าพเจ้าเห็นแล้วว่าชาวบ้านในท้องถิ่นของไทยเรานั้น ถูกแล้วที่เป็นชนชาติที่มีความเจริญมาช้านาน เจริญในที่นี้ข้าพเจ้าหมายถึงเจริญในทางด้านวัฒนธรรมและทางจิตใจ จะเห็นได้จากลักษณะการลวดลายที่เขาทอผ้าออกมา การให้สี การรู้จักใช้สีธรรมชาติจากรากไม้ต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าปู่ย่าตายายของเขามีวัฒนธรรม มีความรู้สูงมาก ก็ยากเกินรักษาวัฒนธรรมนี้ไว้ และเมื่อข้าพเจ้าค้นคว้าไปอีกก็ทราบว่ามัดหมี่นี้ลวดลายของมัดหมี่นี้มีในประเทศรัสเซียทางใต้ลายอย่างนี้แล้วก็มีในประเทศอินโดนีเซีย มีในประเทศมาเลเซีย และอีกหลายประเทศทางแถบบอลข่าน ไม่ทราบว่ามาจากไหนถึงได้มาอีสานของเรานี้ แล้วก็ยังมีผู้เชี่ยวชาญเขาบอกว่าเป็นลายผ้าที่เก่าที่สุดในโลก นับว่าเป็นลายแรกที่มีมนุษย์วิวัฒนาการตนเองขึ้น มาจากใส่เสื้อหนัง ตั้งแต่ไม่มีอะไรแล้วก็ใช้หนังสัตว์ แล้วก็ใช้ฝ้าย แล้วก็ใช้จนกระทั่งใช้ พืชไหม แล้วก็คิดลวดลายขึ้น แล้วก็ลายมัดหมี่นี้เป็นลายแรกของโลก เป็นแพทเทิร์นแรกของโลกเลย อันนี้ได้ข้อมูลแท้จริงเชื่อได้ ก็แสดงว่าบรรพบุรุษของไทยเรานี้มีความเจริญมาช้านานก็น่าที่จะรักษามรดกของท่านไว้อย่างดี” (สำนักกราชเลขาธิการ, 2535 : 13-14)

กลุ่มชาติพันธุ์จึงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ ‘เผ่าไทย’ ที่เป็นชนชาติอันเก่าแก่และมีความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน และโครงการศิลปาชีพได้ทำให้เกิดกระบวนการ ‘กลายเป็นไทย’ ในกลุ่มชาติพันธุ์อย่างแบบยล กลุ่มชาติพันธุ์ได้รับการสร้างตัวตนและความทรงจำเพื่อเชื่อมเข้ากับความเป็นไทยกระแสหลักโดยมีอัตลักษณ์ใหม่เป็น “ชาวไทยภูเขา” “ชาวไทยลาว” หรือ “ชาวไทยเชื้อสายกะเหรี่ยง” เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ‘การกลายเป็นไทย’ ไม่ได้เกิดจากกระบวนการของรัฐและชนชั้นนำเพียงฝ่ายเดียว ในอีกด้านหนึ่งกลุ่มชาติพันธุ์ก็ต้องการเชื่อมตนเองเข้ากับความเป็นไทยกระแสหลัก ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เติบโตอย่างมาก นำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์กับนายทุนโดยที่รัฐจัดการทรัพยากรอย่างไม่สมดุล โครงสร้างสังคมที่มีความไม่เท่าเทียม “การกลายเป็นไทย” จึงเป็นทางเลือกที่นำมาสู่การได้มาซึ่งผลประโยชน์บางอย่างจากรัฐไทย เช่น เอกสารสิทธิ, ความสะดวกในการติดต่อทางราชการ เป็นต้น

ที่สำคัญคือ “การกลายเป็นไทย” โดยการเข้ามาพึ่งพระมหากษัตริย์คุณในโครงการศิลปาชีพ นอกจากจะสร้างรายได้ให้กลุ่มชาติพันธุ์แล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ยังได้ประโยชน์จากการเข้าเป็นสมาชิกของโครงการศิลปาชีพที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรของรัฐได้ เช่น เมื่อปี พ.ศ. 2525 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชดำริให้เจ้าหน้าที่กองทัพบกที่ 2 ส่วนหน้า ดำเนินการสำรวจพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมที่ว่างเปล่าร่วมกับนายทหารแผนกเพื่อพิจารณาจัดสรรให้ราษฎรที่เป็นสมาชิกโครงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเข้าทำกิน โดยทรงรับเข้าอยู่ในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพ (สำนักพระราชเลขานุการ, 2539 : 222)

การจัดสรรพื้นที่ให้แก่สมาชิกศิลปาชีพเป็นไปในลักษณะของการสร้าง “หมู่บ้านพอเพียง” ที่สมาชิกทำการเกษตรเลี้ยงสัตว์ มีธนาคารข้าวในหมู่บ้าน ชาวบ้านเป็นสมาชิกศิลปาชีพ ทอผ้า เย็บผ้า แกะสลัก เป็นช่างไม้ ควบคู่ไปกับการดูแลป่า อันเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาติไทย ซึ่งสามารถสะท้อนจินตภาพของชนชั้นนำและชนชั้นกลางที่มีต่อชนบทตามการนิยามของพระยาอนุมานราชธนปัญญาชนคนสำคัญที่ได้นิยามวัฒนธรรมไทยโดยเน้น “ความเป็นไทย” ทางวัฒนธรรมเพื่อผูกพันคนไทยกับชาติ เพื่อให้เห็นความสำคัญของการ “รักษาวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของชาติ” และทำให้วัฒนธรรมของประชาชนในชนบทมีพื้นที่อยู่ใน “วัฒนธรรมแห่งชาติ” โดยการสร้างและตอกย้ำโน้ตค้น ‘ชนบทไทยนี้ดี’ อันมีอิทธิพลต่อจินตนาการและการรับรู้ ‘ภาพ’ ของชนบทไทยในหมู่ชนชั้นนำและชนชั้นกลางอย่างสูง มโนทัศน์ ‘ชนบทไทยนี้ดี’ นี้เป็นส่วนหนึ่งของ “เมืองไทยนี้ดี” ในแง่ที่ให้ความสำคัญขัดแย้งทางชนชั้น (สายชล สัตยานุรักษ์, 2556 : 208 - 209)

ถึงแม้ว่าการสร้าง “หมู่บ้านพอเพียง” จะเป็นกลไกในการจัดการหลังไหลเข้าสู่เมืองของชาวบ้านและชาติพันธุ์ต่าง ๆ ตามพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเมื่อปี 2529 ดังต่อไปนี้ “.....ทั้งนี้เพราะว่าคนไทยทั้งหลายที่ได้รับการศึกษาสูงก็คงจะทราบว่า เราต้องป้องกันไม่ให้ราษฎรที่อยู่ในท้องถิ่นทุรกันดารต้องทิ้งบ้านเข้ามาทำงานตามเมืองใหญ่ ๆ ทำให้เมืองใหญ่ ๆ กลายเป็นชุมชนแออัด อาหารจำกัด อาหารแพง...” (สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2558 : 324 - 325) แต่อย่างน้อยก็เอื้อให้กลุ่มชาติพันธุ์มีโอกาสดำเนินการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐและมีอำนาจต่อผู้ต่อรองในฐานะที่มีอัตลักษณ์ของคนไทยที่จงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์จากการเป็นสมาชิกของโครงการศิลปาชีพ

จึงกล่าวได้ว่าการเชื่อมศิลปะพื้นบ้านเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะแห่งชาติไทยจากปฏิบัติการของโครงการศิลปาชีพสะท้อนการเชื่อมประสานให้กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นส่วนหนึ่งของชนชาติไทยอันมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมร่วมกันสะท้อนความเจริญของชนชาติไทยมาอย่างยาวนานที่เน้นชาติไทยที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาโดยตลอดและมีบรรพบุรุษเดียวกันซึ่งกลายเป็นการสร้างความทรงจำทางประวัติศาสตร์เพื่อสถาปนาอุดมการณ์กระแสหลักที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของความทรงจำ

โครงการศิลปาชีพจึงเป็นกลไกแปรรูปความหลากหลายทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นให้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้วัฒนธรรมแห่งชาติ ส่งผลให้ความหมายของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงเป็นผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทยอันเก่าแก่ที่แสดงความเจริญของชนชาติไทยซึ่งเป็นการสถาปนาความหมายของพระราชินีที่มีความสำคัญในการจรรโลงความดี ความงาม ความจริงซึ่งเป็นมุมมองในการทำความเข้าใจสังคมและโลกแก่พสกนิกร

ศิลปะกับการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติไทย

ต้นทศวรรษ 2520 สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติได้ถูกตั้งขึ้นในเว็บไซต์อย่างเป็นทางการของสำนักงานดังกล่าวนี้ได้รับหน้าที่มาของการตั้งองค์กรว่า มีสาเหตุสำคัญมาจากการหลั่งไหลเข้ามาของข้อมูลข่าวสารจากต่างประเทศ ซึ่งแนวโน้มที่จะสร้างค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์สำหรับคนไทย เช่น การนิยมวัตถุและผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่มาจากต่างประเทศ ความฟุ้งเฟ้อ การลดคุณค่าทางด้านจิตใจ ละเลยแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณี คุณธรรม และจริยธรรมทางสังคม ขาดความเข้าใจในคุณค่าของมรดกของชาติ มีการพัฒนาประเทศโดยขาดการพิจารณาทบทวนถึงคุณค่าของเอกลักษณ์และภูมิปัญญาไทย ความเป็นอยู่ชีวิตประจำวันที่แสดงถึงเอกลักษณ์ไทยนับวันจะหายากขึ้น (ประวัติความเป็นมาสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ม.ป.ป.)

ความหมายของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในฐานะที่ทรงเป็นผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทยจึงถูกขบเน้นอย่างมากในช่วงนี้และถูกถ่ายทอดอย่างเด่นชัดในปี พ.ศ. 2525 ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี และครบรอบ 200 ปี ของราชวงศ์จักรี รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์จัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ถึงแม้จะมีเสียงคัดค้านและวิพากษ์วิจารณ์^๖ อยู่ก็ตาม

^๖การวิพากษ์วิจารณ์งานฉลองกรุงรัตนโกสินทร์มีความน่าสนใจในมิติทางอารมณ์ความรู้สึกของชนชั้นกลางในทศวรรษ 2520 ว่าบางส่วนก็ไม่ได้เกิดความรู้สึกร่วมหรือให้ความสำคัญต่อการเฉลิมฉลองที่สะท้อนว่าการแพร่กระจายของอุดมการณ์ราชาชาตินิยมแม้จะมีอิทธิพลสูงขึ้นแต่ก็ไม่ได้ครอบคลุมมิติทางอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดอย่างสมบูรณ์ ..ถ้าจะถามว่าจำเป็นอย่างไรที่จะต้องฉลองก็เห็นจะตอบไม่ได้นอกจากจะปิดไปว่าเป็นการสนองความใคร่ของผู้ใหญ่..บ้านเมืองเราขณะนั้นร่มเย็นเป็นสุขสมควรแก่การฉลองหรือปัญหาเรื่องนี้ดันมาพูดกันตอนน้ำท่วมใหญ่ผู้ชนเดือดร้อนกันแสนสาหัสผู้ที่สบายก็มีแต่รัฐบาลและอำมาตย์ทั้งปวงเท่านั้นท่านไม่รู้จักจะทำอะไรดีท่านก็เลยคิดเรื่องฉลองไม่รู้จักฉลองความสำเร็จอะไรเพราะไม่มีอะไรสำเร็จสักอย่างแล้วเราฉลองอะไรเห็นจะเป็นฉลองความช่วยหรือเคราะห์นั้นเองในเวลานั้นนอกจากประชาชนมีความเศร้าหมองจากอุทกภัยซึ่งเขาต้องช่วยตัวเองแทบสิ้นเนื้อประดาตัวแล้วเรายังต้องสู้กับมลพิษมลภัยที่เกิดจากข้าวของแพงอีก...การฉลองมันสำคัญอย่างไรถึงน้ำท่วมน้ำแล้วฟ้าผ่าแผ่นดินไหวเราก็ต้องฉลองถ้าผู้ใหญ่สั่งให้ฉลองยังงั้นหรือไป ๆ มา ๆ มันจะกลายเป็นว่าคณะรัฐบาลและบริวารของท่านเท่านั้นที่มีจิตใจที่จะฉลองเมืองประชาชนไม่เอาด้วยหรือเพราะข้าวของแพงแทบจะต้องแย่งชิงกันกินกันอยู่..ก็ไหนจะให้ประหยัดไปประหยัดน้ำประหยัดเงินกันยังงี้แล้วเรื่องฉลองนี่แหละเป็นโครงการผลาญเงินที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในโลกนี้เคยมีมา..." (เทศา (นามปากกา), 2523) (ที่มา เทศา (นามปากกา), "การฉลองเมือง," เดลินิวส์ 3 ธันวาคม 2523) ใน หจข., ก/3/2523/52 การเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี)

สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชประสงค์ให้จัดงาน “200 ปี แห่งสายสัมพันธ์” อันหมายถึงความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างราชวงศ์จักรีกับประชาชนคนไทยที่ยืนยาวมาครบ 200 ปี เพื่อหาเงินสมทบทุนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ โดยการชักจูงต่างประเทศให้มาเห็นศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยโบราณตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ (เผยแพร่งานกำหนดการงานสายสัมพันธ์ 200 ปี ราชวงศ์กับประชาชน, 2525 : 1) ซึ่งสะท้อนสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างราชวงศ์จักรีกับประชาชนอย่างยาวนานที่เชื่อมโยงกันด้วยสายใยทางวัฒนธรรมแห่งชาติโดยมีสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเป็นผู้สืบสานสายใยแห่งสายสัมพันธ์ 200 ปี สู่ประชาชนในปัจจุบันนั่นเอง

ในงาน 200 ปี แห่งสายสัมพันธ์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงปรากฏบทบาทอันโดดเด่นจากการแสดงพระองค์ในฐานะผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทย ในการทำให้เอกลักษณ์ความเป็นไทยให้เป็นที่ปรากฏและรับรู้ต่อแขกบ้านเมืองแขกเมือง ซึ่งสามารถสะท้อนถึงควมมีอารยธรรมทางศิลปวัฒนธรรมของชาติไทยที่ยาวนาน และทำให้เห็นว่าราชวงศ์จักรีมีความสัมพันธ์อันดีกับสถาบันพระมหากษัตริย์นานาชาติ เพื่อจะบอกว่ราชวงศ์จักรีมีความสำคัญต่อความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าของชาติไทย

ในปี พ.ศ. 2531 เนื่องจากคณะกรรมการบริหารของมูลนิธิศิลปาชีพฯ พิจารณาเห็นว่า สมาชิกส่วนใหญ่ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ยึดศิลปาชีพเป็นอาชีพหลักมิได้ทำเป็นอาชีพเสริม และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นองค์ประธานมูลนิธิฯ ทรงบริหารกิจการของมูลนิธิด้วยพระองค์เองตลอดมา มิใช่เป็นเพียงการพระราชทานพระบรมราชินูปถัมภ์ อย่างเช่นมูลนิธิอื่นๆ จึงได้เปลี่ยนเป็นชื่อของมูลนิธิจาก “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์” เป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” ชื่อภาษาอังกฤษว่า “The Foundation of the Promotion of Supplementary Occupations and Related Techniques of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand” ชื่อย่อว่า SUPPORT (ศุภโชค ชุนอิว, 2547, 98) และใช้มาจนถึงปัจจุบันการเปลี่ยนชื่อของโครงการศิลปาชีพแสดงให้เห็นว่าโครงการขึ้นตรงต่อสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

พระบรมราชินีนาถโดยตรง และสะท้อนถึงการทรงให้ความสำคัญต่องานศิลปาชีพอย่างสูง ถึงแม้ว่างานศิลปาชีพจะสามารถประสบความสำเร็จถึงกับกลายมาเป็นอาชีพหลักของครอบครัวแต่การนำเสนอผลงานศิลปาชีพตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ทรงเน้นการนำเสนอโครงการศิลปาชีพในแง่ที่มีคุณค่าและความหมายต่อประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างเด่นชัด ดังพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2533 มีใจความว่า “...มูลนิธิศิลปาชีพ ไม่เร่งผลิตผลงานเพียงเพื่อให้ได้ปริมาณมาก ๆ แต่มุ่งจะรักษาและเชิดชูศิลปะของไทยเราให้สุดฝีมือเพื่อให้ได้ผลงานที่ยอดเยี่ยมเป็นการฝากฝีมือคนไทยไว้ในแผ่นดิน ให้เป็นประวัติศาสตร์ของชาติต่อไป..” (สำนักพระราชพิธี, 2535 : 244) แสดงให้เห็นว่าบทบาทในการทรงเป็นผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทยของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกลายเป็นบทบาทอันสำคัญในความเป็นพระราชินี

การจัดงานเพื่อแสดงเอกลักษณ์ความเป็นไทยผ่านผลงานจากสมาชิกศิลปาชีพปรากฏอย่างต่อเนื่องในทศวรรษ 2530 โดยความร่วมมือจากหลายภาคส่วนทั้งการจัดงานโดยโครงการศิลปาชีพเอง รัฐบาลจัดเทิดพระเกียรติ หรือแม้กระทั่งกลุ่มภริยาทูตไม่ว่าจะเป็น “งานมัดหมี่ไหมไทย สายใยชนบท” “งานสืบสานสมบัติศิลป์” “งานรังสรรค์ปั้นแต่ง” “งานมัดหมี่กาล่า” รวมไปถึง “งานศิลป์แผ่นดิน” ซึ่งเริ่มขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2535 และทรงมีพระราชประสงค์ให้จัดขึ้นทุกปีนับแต่นั้นมางานเหล่านี้จัดขึ้นในกรุงเทพฯ ทั้งหมด

ทุกภาคส่วนต่างขานรับความหมายของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่ทรงเป็นผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทยได้กลายที่รับรู้ นำมาสู่กระบวนการสร้างชุดความทรงจำทางประวัติศาสตร์อันเต็มไปด้วยปฏิบัติการในการทำให้จำถูกทำให้ลืม และเสริมแต่งเพื่อคงไว้ซึ่งความเป็นไทย ในแง่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถทรงมีความชอบธรรมในการนิยามความหมายของศิลปะไทยอันเป็นมรดกแห่งชาติ ว่าศิลปะแบบใดมี “คุณค่า” และมี “ความงาม” พอที่จะเป็นส่วนหนึ่งของศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติไทย และศิลปะแบบใดไม่มี “คุณค่า” และ “ไม่งาม” ศิลปะแห่งชาติอันเป็นมรดกที่สะท้อนความเป็นไทยจึงขบเน้นมรดกทางวัฒนธรรมชั้นสูงที่ขึ้นชื่อนำเป็นผู้สร้าง ซึ่งเป็นงานศิลปะที่มีฐานานุศักดิ์ เห็นได้ชัดจากการปรับปรุงพระที่นั่งอภิเชษฐาลัยที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ให้กลายเป็น

พิพิธภัณฑ์ศิลปาชีพถาวรแห่งแรกในเมืองไทย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ 5 รอบ เมื่อปี พ.ศ. 2535 ที่รวบรวมงานศิลปหัตถกรรมของสมาชิกศิลปาชีพไว้ เช่นงานถมเงินถมทอง งานเครื่องเงินเครื่องทอง งานคร่ำ งานตกแต่งด้วย ปีกแมลงทับ งานจักสานไม้ไผ่และย่านลิเภา งานดอกไม้ประดิษฐ์ งานแกะสลักไม้ งานทอผ้าไหมมัดหมี่ งานทอผ้าจก งานประดับมุก และงานเซรามิก (คณิดา เลขะกุล, 2547) ในที่นี้ผลงานศิลปหัตถกรรมของสมาชิกศิลปาชีพถูกรวบรวมไว้ใน “วัง” และเมื่อปี พ.ศ. 2536 รัฐบาลนายชวน หลีกภัย ได้ถวายพระนามสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในฐานะ “เอกอัครอุปัถัมภ์มรดกช่างศิลป์ไทย” ในฐานะที่ทรงอุปถัมภ์งานช่างศิลป์ไทยและฟื้นฟูงานศิลปาชีพจนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย (ถวายพระนามสมเด็จพระนางเจ้าฯ “เอกอัครอุปัถัมภ์มรดกช่างศิลป์ไทย”, 2536 : 12) ก็เป็นการเน้นย้ำแนวคิดที่ว่า ราชสำนักเป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติไทย

งานศิลปาชีพทุกชิ้นจึงได้ถูก “เลือก” มาแสดงให้เห็นชนชั้นกลางสามารถเข้าถึงงานศิลปะแห่งชาติอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมไทยที่เจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนาน ได้อย่างเป็นรูปธรรม อันเป็นการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ทำให้คนในชาติยอมรับความเป็นไทยที่รุ่งเรืองของวัฒนธรรมชั้นสูงซึ่งถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามแห่งชาติไทย ถึงแม้ว่าศิลปะพื้นบ้านจะถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งของศิลปแห่งชาติซึ่งทำให้คนชาติพันธุ์ต่างๆ มีที่ทางในสังคมมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้สร้างความสัมพันธ์ที่ยอมรับความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างเท่าเทียม แม้ว่ารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะสูญไปแล้วแต่พลังทางอุดมการณ์ยังคงอยู่เพราะมีการผลิตซ้ำความหมายของการรักษามรดกของศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติอันแสดงเอกลักษณ์ “ความเป็นไทย” อย่างต่อเนื่อง

ศิลปะกับ : ภาพสะท้อนความหมายสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

โครงการศิลปะจึงเป็นสัญลักษณ์ในการสะท้อน ‘คุณธรรม’ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ที่ทรงเปี่ยมด้วยความเมตตากรุณาต่อพลกนิกรทรงเอาใจใส่ต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ต้องการให้มีความเป็นอยู่ที่ดี ซึ่งความเมตตากรุณาเป็นสิ่งสำคัญต่อการรักษาสถานภาพของชนชั้นนำ และมีความใส่ใจต่อปัญหาทางเศรษฐกิจอันกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชน ขณะเดียวกันก็ได้แสดงบทบาทของผู้หญิงไทยที่รักในความเป็นไทย อันเป็นบทบาทที่เป็นพื้นฐานของการเป็นที่ยอมรับในการเป็นผู้สืบสานและสืบทอดวัฒนธรรมไทยอันเก่าแก่ ที่แสดงความเจริญของชนชาติไทยมาอย่างยาวนานที่เน้นชาติไทยที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาโดยตลอดและมีบรรพบุรุษเดียวกันโดยการเชื่อมโยงการปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่สืบสานศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติของพระองค์ว่าสอดคล้องกับพระราชนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังปรากฏในพระราชดำรัสของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถวันที่ 11 สิงหาคม 2538 ความว่า “..แล้วที่นี้ข้าพเจ้าค้นคว้าเองว่าการที่ทางอีสานมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมากนี้เป็นพระราชนโยบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนานมาแล้วข้าพเจ้าไม่เคยทราบเลยต่อเมื่อเข้ามาอยู่เรื่องใหม่นี้จึงได้ไปอ่านพบเข้าว่าได้โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรส (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) เดินทางจากกรุงเทพฯ ไปทางอีสานรู้สึกจะเป็นบุรีรัมย์ไปสร้างศูนย์หม่อนไหมสนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและทอไหมโดยเอาครูจากญี่ปุ่นมาสอนเดี๋ยวนี้ชาวบ้านทุกคนทำได้อ่านหนังสือไม่ออกแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญทางไหมจริง ๆ...” (สำนักพระราชพิธีการ, 2557 : 69)

สรุป

โครงการศิลปาชีพเป็นภาพแสดงความสำเร็จของการสถาปนาความหมายของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถที่ทรงเป็น “ที่พึ่ง” ของประชาชนจนสามารถสร้างจินตนาการใหม่ คือ “แม่แห่งชาติ” ซึ่งเริ่มก่อร่างอย่างชัดเจนตั้งแต่ทศวรรษ 2510 ผ่านการผลิตซ้ำและต่อยอดเรื่องราวของพระราชกรณียกิจที่ทำประโยชน์ให้แก่ชาติไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาชนบทและการสืบสานศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติอันทรงคุณค่า ควบคู่กันไปกับพระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ส่งผลให้อุดมการณ์ราชาชาตินิยมมีรากฐานที่แข็งแกร่งและมีพลังสูงขึ้นในสังคมไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมา

เอกสารอ้างอิง

- กลุ่มนักข่าวหญิง. (2523). **พระราชกระแสสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพฯ : พลพันธ์การพิมพ์.
- กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (2), **ข่าวพาณิชย์**. (2507, 27 มิถุนายน) ใน หขช., ก/ป7/2507/ส.5 สماعคมทอผ้าแห่งประเทศไทย
- กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (3), **ข่าวพาณิชย์**. (2507, 30 มิถุนายน) ใน หขช., ก/ป7/2507/ส.5 สماعคมทอผ้าแห่งประเทศไทย
- กิจกรรมของเอกชน : ภาวะอุตสาหกรรมทอผ้าไหมในเมืองเจ้าพ่อพระยาแล (4), **ข่าวพาณิชย์**. (2507, 1 กรกฎาคม) ใน หขช., ก/ป7/2507/ส.5 สماعคมทอผ้าแห่งประเทศไทย
- คณิตา เลขะกุล. (2523). ยอดนาวิจักกรวิวงศ์, **อนุสาร อ.ส.ท.** 21(1),14-25.
- คณิตา เลขะกุล. (2547). พิพิธภัณฑศิลปาชีพ พระที่นั่งภิเชษดุสิต, **วารสารไทย**. 25(91), 15-22.

คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ : มติชน.

จุฬารัตน์ ดำรงวิถิธรรม. (2559). **ถังแดง : การซ่อมสร้างประวัติศาสตร์ และความทรงจำหลอนในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2550). **โครงการพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์).

ชาติชาย มุกสง. (2558). จากแม่ศรีเรือนถึงแม่บ้านทันสมัย : การต่อสู้ทางศีลธรรมผ่านแม่บ้าน หลังปฏิวัติ 2475 ถึงทศวรรษ 2500, **ชุมชนทางอินโดจีน : เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์**. 4(7), 95-115.

เทศา (นามปากกา). (2523, 3 ธันวาคม). การฉลองเมือง, **เดลินิวส์** น. หข., ก/3/2523/52 การเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี

ประพัฒน์ ตริณรงค์. (2527). วันแม่แห่งชาติ, **วารสารไทย** 4(15), 10-13

ประวัติความเป็นมาสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (ม.ป.ป.). สืบค้นเมื่อ 15 พฤศจิกายน 2559, จาก http://www.identity.opm.go.th/identity/content/identity.asp?identity_code=21000001&.

ปราการ กลิ่นฟุ้ง. (2551). **การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชพ.ศ. 2493 – 2530** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พิพิธภัณฑสถานในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ. (2555). **ศิลปาชีพ : พระหัตถ์ที่ทรงงานเพื่อแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : พิพิธภัณฑสถานในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ.

พิรพงศ์เสนไสย. (2553). พระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ด้านการส่งเสริมและพัฒนานาฏศิลป์อีสาน, **Veridian E – Journal, Silpakorn University**. 3(1), 48-62. สืบค้น 15 พฤศจิกายน 2559, <https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/6951/5994>

เผยแพร่กำหนดการงานสายสัมพันธ์ 200 ปี ราชวงศ์กับประชาชน, (2525, 18 ตุลาคม). **มติชน**.1.

วิระยุทธ ปีสาลี. (2558). “แม่ค้าคักดินา” : การปรับตัวสู่การประกอบอาชีพของ เจ้านายสตรีหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475, **ศิลปวัฒนธรรม**. 36 (10), 72-89.

ศุภโชค ชุนอ้อ. (2547). สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถกับโครงการ ศิลปอาชีพ, **รัฐสภาสาร**. 52(8), 85-117.

ถวายพระนามสมเด็จพระนางเจ้าฯ “เอกอัครอุปกัมมมรดกช่างศิลป์ไทย”, (2536, 10 สิงหาคม). **สยามรัฐ**. 12.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2558). การต่อสู้บนพื้นที่ความทรงจำของคนหลากหลาย ชาติพันธุ์ในประเทศไทย ใน **ประวัติศาสตร์รัฐไทยและสังคมไทย : ครอบครั้ว ชุมชน ชีวิตสามัญชน ความทรงจำ และอัตลักษณ์ทาง ชาติพันธุ์**, 157-192. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สายชล สัตยานุรักษ์. (2556). **พระยาอนุমানราชธน ปราชญ์สามัญชน ผู้นิรมิต “ความเป็นไทย”**. กรุงเทพฯ : มติชน.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). **สมเด็จพระบรมราชินีนาถนักพัฒนาเพื่อปวงประชาสุขสานต์**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. (2558). **ประมวลพระราโชวาทและ พระราชดำรัสสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ

สำนักพระราชเลขานุการ. (2535). **ประมวลพระราชดำรัสและพระราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่างๆ ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม 2520 - เดือน สิงหาคม 2535**. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ.

สำนักพระราชเลขานุการ. (2539ก). **ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม 5 ปีพุทธศักราช 2516 - 2518**. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ.

สำนักพระราชเลขานุการ. (2539ข). **ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม 6 ปีพุทธศักราช 2519 - 2520**. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ.

สำนักพระราชเลขานุการ. (2539ค). **ประมวลพระราชกรณียกิจสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เล่ม 9 ปีพุทธศักราช 2527 - 2531**. กรุงเทพฯ : สำนักพระราชเลขานุการ.

สำนักพระราชเลขานุการ. (2557). **ประมวลพระราชดำรัสและพระราโชวาทตั้งแต่พุทธศักราช 2536 ถึงพุทธศักราช 2547**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

จัดประกวดสัญลักษณ์งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, **เสียงปวงชน** (2523, 19 ธันวาคม) ใน หจข., ก/3/2523/52 การเตรียมงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครบรอบ 200 ปี.